

הקאטיגוריה ההיסטורית כאמצעי להבנה

מאת חיים פרלמן

108
P 414

40142

על ההיסטוריה נאמר, שהיא המדע של הפרטי, הווה אומר, המדע של מה שהתהווה פעם ושוב לא יתהווה בעתיד. לאספקט מיוחד זה שבאירועים נצמד ההיסטוריון, ואילו הפסיכולוג, הסוציולוג והכלכלן משמרים מאירועים אלה את מה שעשוי לחזור ומה שניתן להכללה.

חלוקה זו נראית ללוגיקאי כפשטנות מוטעית. ואמנם הפרטי, בתור שכזה, אינו ניתן למסירה: אפשר לרמוז עליו, אפשר לכנותו בשם, אך אי אפשר לתאר אותו ואף לא להפוך אותו למוכן. על-מנת שיעלה בידי ההיסטוריון לעשות את סיפורו לסיפור הניתן למסירה, חייב הוא להסתייע במושגים, המכניסים את המציאות לתוך מחלקות של ישים דומים, של אירועים דומים ושל יחסים דומים. כדי להפכו לסיפור מוכן, על ההיסטוריון לסדר את האירועים המתוארים כדי מכלול הגיוני ומוכן, אשר יסודותיו יעלו בקנה אחד עם מושגי הקורא ועם מה שהקורא חושב לנורמאלי או לאפשרי. מכאן יוצא במישרין, שהגוונים שבמושגינו על הנורמאלי ועל האפשרי הם הקובעים את המודיפיקאציות של דרישותינו כלפי מובנות. העובדה שההיסטוריה צריכה להיכתב מדי פעם מחדש אינה נובעת רק מכך שהתיעוד העומד לרשותם של החוקרים הולך ומתעשר, אלא גם משום ששחזור העבר, שיכול להתקבל על דעתם של דורות קודמים, שוב אינו מניח את דעתנו, בין שהוא משתמש בטיפוס של ביאור שאינו מתקבל על דעתנו, בין משום שאינו מבליט די הצורך יסודות אשר נראים לנו כיום מהותיים, ובין משום שהוא מסתייע בקאטיגוריות היסטוריות, ששוב אינן נראות לנו מתאימות ומשוכללות די הצורך.¹

כאן נגביל את עצמנו לאספקט אחרון זה של השאלה.

כדי שיהיה לאל ידנו להתמצא בחיינו היומיומיים פיתח השכל הישר בכל הזמנים קאטיגוריות, שתפקידן להכניס סדר כלשהו ביחסיה-הגומלין שבין בני-אדם, קאטיגוריות הנותנות טעם ומגמה לפעולות האדם. הקאטיגוריה החשובה

¹ עיין: Ch. Perelman, Objectivité et intelligibilité dans la connaissance historique, *Raisonnement de l'historien*, Travaux du Centre National de Recherche de Logique, Editions de l'Institut de Sociologie, Bruxelles 1963, pp. 141-151.

ביותר מבחינה זאת היא ללא ספק קאטיגורית האישיות, נושאת המעשים, מוקד שהפעולות יוצאות ממנו ואשר אליו מופנים שיפוטם והערכות מכל המינים. גם אם המושג הרווח על אישיות פשט צורה ולבש צורה בתרבויות שונות, הרי לעולם נחשב כל מה שקשור לאישיות — קבוע יותר, ומשום כך חשוב יותר, מן המעשים הנעשים על ידיה. האישיות מתגלית במעשיה, אך המשמעות שיש לייחס להם, ובאיו מידה הם משקפים את המושג שיש לנו על האישיות (שהרי אנו חושבים שהמעשים מייצגים, פחות או יותר, את האישיות) דבר זה תלוי בדעה שיש לנו על אופיה של האישיות, בכוונות המיוחסות לה ובאינטרפרטציה שלהן, בדיבורים שלה ובהתנהגותה.²

לבד מיוצאים מן הכלל, קיימת פעולת-גומלין מתמדת בין האישיות ובין מעשיה: זו משוחזרת על פי מה שידוע עליהם, ואילו האחרונים שוב מתפרשים כפונקציה של מה שידוע, לפי הסברה, על האישיות. לעולם מכילים לתוך האישיות כל מה שנחשב בעל-משקל, אופייני ומייחד את האדם הנידון, בניגוד למעשים, שעשויים להיות בני-חלוף ומקריים בלבד, גילויים חיצוניים ושטחיים של האדם. בניין האישיות, על היפעלויותיה ועל האינטרסים שלה, על כוונותיה, תכונותיה וחזונותיה — מעניק מובנות לפעולות האדם וליחסים חברתיים, לשיפור טים מוסריים ולמערכות משפטיות. הודות ליציבות האישיות, הודות לאופייה ולראציונאליות המיוחסת לה, נעשים מעשיה מובנים, מעשים שאפשר לצפות אותם מראש.

עוד נשים לב, שאישיות האדם לעולם אינה מוכרת לנו במישרין, לפי שהיא מתגלית תמיד באמצעות מעשיה; יוצאות מכלל זה הן הקונסטרוקציות התיאור-לוגיות, שבהן מזהים את האישיות האלוהית עם השלמות ואת השטן עם המושח-תות; לפיכך יש לפרש תמיד את מה שידוע על מעשיהם — אפילו הם מבוצעים בצוואת — בצורה שיהיו תואמים את דעתנו על בעל-המעשים. מבחינה זו דבר אינו מאלף יותר מן הפסקה שבה מזכיר קאלווין את ייסורי איוב, שנגמרו בשל הסכם בין האל לשטן, ומפרש את מעשהו של הראשון לטובה ואת מעשהו של השני לרעה, עם שהוא מייחס להם כוונות נבדלות.³

האישיות איננה פּינּוּמֶן, אלא קונסטרוקציה שכלית; לפיכך היא מחייבת להסתייע בהערכות, שבהן ממוזגים באופן הדוק עובדות והערכות, ושיפוטנו את העובדות הנוגעות לאישיות גופא הוא תוצאה של שיפוט ערכי שקדם לשיפוט העובדות.

היחס אישיות-מעשה, אשר אין לו אח, לא במדעים הפורמאליים ולא במדעי הפסיקה והכימיה, שימש דגם לקאטיגוריות, שפותחו על-ידי מדעי-

² עיין: Ch. Perelman et L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Presses Universitaires de France, Paris 1958, paragr. 68-72

³ עיין: Calvin, *Institution de la religion chrétienne*, Livre I, chap. XVIII, paragr. 1, citée dans le *Traité de l'argumentation*, p. 406

הרות, ובייחוד על־ידי ההיסטוריה. קבוצות בני־אדם מכל המינים — כגון עמים, לאומים, מעמדות חברתיים ומפלגות פוליטיות — נתפסו, בתנאי שאין הם ארעיים, כיחידות באופן אנאלוגי לאישיות. חברי אותן קבוצות, והתכונות שמייחסים להם, נחשבים לאופני־ביטוי של הקבוצה, לדרך שבה מתגלית הקבוצה, בדיוק כשם שהמעשים הם הביטוי של האישיות.

העובדה שהאישיות ביחס למעשיה משמשת אבטיפוס לתפיסה של הקבוצה ושל היחס שהיא מקיימת עם חבריה אינה מוליכה בהכרח למסקנה, שהמדובר בפרסוניפיקציה פסולה של ישות בעלת אופי חברתי. הרואה בקבוצות אחדות, שפותחה באמצעות מושגים, יכול להכיר בהחלט כל מה שמבדיל קבוצה מאינדיבידואום; עם־זאת חזקה עליו, שכדי לתאר אותה יעשה שימוש באותם תהליכים אינטלקטואליים שנוקטים להם שעה שבאים לתאר אישיות על גילוייה. אמת שארגונה של קבוצה, היינו ההירארכיות הנוצרות בתוכה, עשויות לגרום לכך, שהחברה כולה תהיה מיוצגת טוב יותר על ידי חברים מסוימים מתוכה. כן קיימים נוהלי הוצאה של חבר אל מחוץ לחברה — נוהלים הנבדלים בטכניקות הנקוטות — הבאים למנוע לבל ישתקף האופי היוצא־דופן, הסוטה, של מעשה כלשהו בתמונה שאנו מציירים לעצמנו על אודות האישיות. ואולם חשוב מכל הוא לקבוע, שפעולת־הגומלין בין קבוצה לחבריה אינה שונה בטיבה מפעולת הגומלין שבין אישיות לבין מעשיה. יש קבוצות בעלות מבנה מסוים, פחות או יותר, וייתכן שהיקפן יהא בלתי מוגדר, פחות או יותר. קבוצות מסוימות — לאומיות, משפחתיות, דתיות ומקצועיות — מוכרות על ידי הכל, ואף מוגנות על־ידי מוסדות. קבוצות אחרות מקיימות את עצמן באמצעות הסולידאריות שבין חבריהן בשעת פעולה, לפעמים עוד הודות ליחס מסוים מצד שלישי כלפי התגובות הדומות של חברי הקבוצה, ואילו בני־האדם עצמם, שמוצאים את עצמם מושמים ביחד בדרך זו, ייתכן שהם חולקים על הסולידאריות המלאכותית שנוצרה בצורה זו. מכאן שייתכן שעצם קיומה של קבוצה יחויב על ידי אחד ויישלל על ידי אחר, לפי שאף כאן קדם השיפוט הערכי לשיפוט העובדתי.

השימוש בלשון יחיד במקום לשון רבים ("הצרפתי" במקום "הצרפתים") יש בו כדי להדגיש אחדות זו שאנו רוצים לראות ולהכיר בה. מאידך נראה, שהשימוש של תואר־השם, שהוא מאחיד מעצם טבעו (המחשבה הצרפתית, הטעם הצרפתי, המטבח הצרפתי) מבליט פחות את התהליך הזה ומתאים יותר לאופן ההתבטאות הרגילה. ואמנם נראה, שתואר־השם מתייחס למהותה של המציאות שתוארה. בהקשר זה נעיר, שייתכן לתפוס את מושג המהות — והמושג של מה שהוא מהותי או שייך למהות — כהכללה של הטכניקה הבונה את האישיות מתוך מעשיה וגילוייה. אף כאן אפשר לראות גילויים מסוימים כמקריים, כגילויים שאין צורך לקשור אותם אל מהות האישיות. הניגוד בין המהותי לבין המקרי

מכיל בתוכו משפט של הערכה, משפט של החשבה, אלא אם כן משפט הערכה זה עוסק באלמנטים כמותיים בלבד. כל המבקשים להרחיק משפט החשבה זה מן הרצאת-הדברים שלהם יאלצו להמיר את האיוכים "מהותי" ו"מקרי" בקביעות כמותיות. קביעות כמותיות אלה תתייחסנה לתכיפות או לנדירות של התופעות שאיוכו בדרך זו. ברם, לא יהיה בכוחם לתת משמעות לתוצאות הכמותיות, בלי להכניס לאחר מכן נתונים מספריים לתוך אותן קאטיגוריות, ההופכות אותן למובנות.

הקאטיגוריות שפותחו לפי האבטיפוס "אישיות-מעשה" תתייחסנה לא לקבוצות בלבד אלא גם ליחסים, כגון מלחמת המעמדות, כאשר האירועים המסוימים שלה יהו את גילוייה. יכול שהן תתייחסנה למשטרים כלכליים ("הקאפיטאליזם"), למוסדות פוליטיים ("הפיאודליזם"), לסגנונות ספרותיים או אמנותיים ("הרומאנטיזם"), ובדרך זו תוכלנה לכונן מסגרת אינטלקטואלית יציבה, שלתוכה תיכנסנה תופעות מתופעות שונות.

לפנינו תהליך אינטלקטואלי, הפועל גם בפריודיאוציה של ההיסטוריה: התקופה "ההליניסטית", "ימי הביניים", "הרינסאנס", כל אלה קאטיגוריות הן, המאפשרות לנו להבין שפע של גילויים, עם שהן מקשרות אותם למהות מסוימת. אל-נכון אין המדובר בחלוקה על טהרת הזמן, כפי שאפשר היה לחשוב, שהרי לא יקשה לנו להודות, שבתקופת הרינסאנס היו עדיין מספרים בנמצא, אנשים בעלי מנטאליות של ימי-הביניים, ואילו בעצם ימי-הביניים ניכרים סוללי-דרך, המבשרים כבר ברעיונותיהם את בוא הזמן החדש.

הדרך שבה נולדות קאטיגוריות היסטוריות, מתפתחות ולפעמים מתפוררות, מאלפת ביותר לפילוסוף העוסק בתורת הכרה. הפילוסופיות של ההיסטוריה שההיסטוריונים נוטים להן חסד בין במפורש ובין במובלע, אינן נבדלות בכך, שזה מסכים להידרש לקאטיגוריות היסטוריות, וזה ממאן להסתייע בהן — שהרי אי-אפשר בלעדיהן — אלא נבדלות הן בבחירת הקאטיגוריות שבעזרתן מבקש ההיסטוריון לארגן את העבר, שאותו הוא מתאר, כדי להפוך אותו למובן, ובחירה זו מניחה בהכרח משפט — במודע או במובלע — על מה שהוא משמעותי וחשוב בהיסטוריה.